ТАСАВВУФДА МАЪРИФАТ ТУШУНЧАСИНИНГ АҲАМИЯТИ

THE MEANING OF THE CONCEPT OF ENLIGHTENMENT IN SUFISM IN SUFISM

ЗНАЧЕНИЕ ПОНЯТИЯ ПРОСВЕЩЕНИЯ В СУФИЗМЕ

Nilufar M. TUYCHIEVA,
INTERNATIONAL ISLAMIC ACADEMY OF UZBEKISTAN
Teacher of the ICESCO Department
for Islamic Studies and Studying Islamic Civilization,
A.Qadiri str. 11, 100011, Tashkent, Uzbekistan.
E-mail: nilufartuychieva79@gmail.com

DOI: 10.47980/IIAU/2024/3/4

Аннотация. *IX аср бошларига келиб, тасаввуфнинг назарий асослари ишлаб чиқилди, суфийларнинг амалий руҳий-психологик машқлари, ўз-ўзини тарбиялаш ва чиниқтириш тадбир-усуллари шаклланди. Шу даврдан бошлаб тасаввуф алоҳида илм сифатида қарор топди.*

Тасаввуфнинг муҳим хусусиятларидан бири, фақат назарий жиҳат билан чекланиб қолмасдан тасаввуф тамойилларини тариқатлар йўли орқали амалий ҳаётда татбиқ этишидир. Чунончи, тасаввуф дастлаб амалиётга катта аҳамият берган зоҳидлик ҳаракатидан келиб чиққан. Тасаввуфнинг кўпгина масалаларини етарлича англаб олиш учун фақатгина назарий билим кифоя қилмайди.

Мазкур мақолада тасаввуфдаги маърифат тушунчаси, руҳий камолот босқичлари, уларнинг даражалари, унга эришиш учун босиб ўтилиши шарт қилинган йўллар тадқиқ этилган. Руҳий комиликкка кириш босқичи иродат ва унинг якуни маърифат ҳақидаги тасаввуфий қарашлар ва тушунчалар таҳлил қилинган.

Маърифатуллоҳ ва комиллик даражаси билан боғлиқ мақомлар масаласининг ёритилиши ҳақидаги олимларнинг фикрлари таҳлил қилинган. Тасаввуф алломаларининг руҳий камолот масаласига муносабатини ва комил тарбиянинг бугунги кундаги аҳамиятини муаллиф кўрсатиб беришга ҳаракат қилган. Мутасаввифларнинг руҳий юксалиш шартлари ҳақидаги турли қарашлари муҳокама қилинган. Олимларнинг яшаган даври ва ижтимоий муаммоларга қараб, комиллик даражалари ҳам бир-биридан фарқ қилиб келган. Мана шу иллатларни бартараф этиш орқали фақатгина шахс камолоти эмас, балки жамият ривожи назарда тутилган.

Мақолада комил инсон ҳақида кенг мушоҳада қилган олимлардан бири – Азизиддин Насафийнинг фикрлари ҳам ўз аксини топган. Насафий инсон имкониятларини чексизлигини таъкидлар экан унинг камолоти учун икки сифатни асос қилиб олади. Буларнинг бири ахлоқ, иккинчиси - ўзини таниш. Инсон ўзини таниш учун ахлоқ асосларини тўлиқ эгаллаган бўлиши керак ва шундагина у ўзини танийди. Ўзини таниган инсон Аллоҳни танийди. Ана шу даражага эришган инсонгина комил инсон ҳисобланади. Насафий назарида инсон ахлоқ билан безанган бўлиши мумкин лекин у ўзини танимаган бўлиши мумкин. Бундай одамларни комил инсонлар деб бўлмайди. Қачонки инсон ахлоққа безаниб ўзини-ўзи таниган тақдирдагина маърифатуллоҳга ва комиллик даражасига кўтарила олади ҳамда шундай тоифа инсонларни комил инсонлар деб аташимиз мумкин бўлади.

Калит сўзлар: *илми ладун, илм ал-яқин, бақо, иродат, ишқ, зикр, зуҳд, маърифат, мақом, мурид, ориф, саҳв, солик, сукр.*

Abstract. *By the beginning of the 9th century, the theoretical foundations of Sufism were developed, practical spiritual and psychological exercises of Sufis, self-education and training methods were formed. From this period Sufism was established as a separate science.*

One of the important features of Sufism is that it applies the principles of Sufism in practical life through sects, not limited to the theoretical aspect. For example, Sufism originally originated from the ascetic movement that placed great importance on practice. Theoretical knowledge alone is not enough to adequately understand many issues of Sufism.

This article examines the concept of enlightenment in Sufism, the stages of spiritual maturity, their levels, and the paths that must be taken to achieve it. Sufi views and concepts are presented about the stage of entering spiritual maturity - iradat and the final stage - ma'rifat.

The author of the article provided information about the concept of perfection in Sufism and its etymology. He analyzed the opinion of scientists on the coverage of the status of the issue related to the level of perfection. He tried to show the attitude of Sufi scholars to the issue of spiritual maturity and the importance of perfect education today. He discussed the various views of mystics on the conditions of spiritual ascension. Depending on the era and social problems of the scientists, the levels of perfection have also been different from each other. By eliminating these evils, not only the perfection of the individual, but also the development of the society is meant.

The article also reflected the thoughts of Aziziddin Nasafi, one of the scientists who made extensive observations about the perfect person. Nasafi emphasizes the limitlessness of man's potential and uses two qualities as the basis for his perfection. One of these is morality, the other is self-awareness. In order to know himself, a person must have fully mastered the basics of morality, and only after this he knows himself. A person who knows himself knows God. Only a person who has reached this level is a perfect person. According to Nasafi, a person may be adorned with morality, but he may not know himself. Such people cannot be called perfect people. Only when a person knows himself by dressing up with morality, he can rise to the level of enlightenment

and perfection, and we can call such a category of people as perfect people.

Keywords: *divinely inspired knowledge, confident knowledge, residence, iradat, passionate love, remembrance of god, knowing God, station, seeker, knower, wrong, traveler, intoxication.*

Аннотация. *К началу IX века были разработаны теоретические основы суфизма, а также духовно-психологические упражнения, методы самосовершенствования и закалки. К этому же периоду были сформированы понятия тарикат, маърифат и хакикат, на основе которых была создана особая система воззрений тасаввуфа. Начиная с этого времени тасаввуф сформировался как отдельная наука.*

Одна из важных особенностей тасаввуфа состоит в том, что он не ограничивается теоретическими знаниями и принципами, которые с помощью тарикатов применялись в практической жизни. Это направление названное тасаввуфом в теории, на практике именуется как тарикат. Суфизм изначально происходит от аскетического движения, в котором особое значение придавалось практике. Суфии считают, что для полного понимания вопросов суфизма недостаточно только теоретических знаний. По их мнению, через зикр, муджахада и риёзат душа обретает чистоту, дающую возможность постигать эти вопросы.

В статье перечислены стадии и степени духовного совершенствования, пути, которые необходимо пройти для постижения Создателя. Приводятся суфийские взгляды и понятия о стадии вступления в духовную зрелость - ирадат и заключительной стадии – маърифат.

Автор статьи предоставил информацию о понятии совершенства в суфизме, его этимологию. Он проанализировал мнение ученых об освещении статуса вопроса, связанного с уровнем совершенства. Автором предпринята попытка показать отношение ученых-суфистов к вопросу духовной зрелости и важности совершенного образования сегодня. Рассмотрены различные взгляды мистиков на условия духовного вознесения. Уровни совершенства, в зависимости от эпохи и социальных проблем, рассматриваемых учёными, также отличались друг от друга. Устранение этих зол подразумевает не только совершенствование личности, но и развитие общества.

В статье также нашли отражение мысли Азизиддина Насафи, одного из учёных, систематизировавших обширные наблюдения об идеальном человеке. Подчеркивая безграничность человеческих возможностей, Насафи за основу своего совершенства берет два качества. Одно из них — мораль, другое — самосознание. Человек должен полностью овладеть основами морали, чтобы познать себя, и только тогда он сможет рассчитывать на себя. Человек, который знает себя, знает Бога. Только человек, достигший этого уровня, является совершенным человеком. По мнению Насафи, человек может быть украшен моралью, но он может не знать себя. Таких людей нельзя назвать идеальными людьми. Только когда человек осознает нравственность, он сможет подняться до уровня совершенства, и такую категорию людей можно назвать совершенными людьми.

Ключевые слова*: боговдохновленное знание, уверенное знание, пребывание [в Боге], опора на волю, страстная любовь, поминание Бога, аскетизм, познание Бога, ищущий, обладающий потаенным знанием о Боге, трезвость, мистический путник, опьянение.*

КИРИШ

IX аср бошларига келиб, тасаввуфнинг назарий асослари ишлаб чиқилиб, суфийларнинг амалий руҳий-психологик машқлари, ўз-ўзини тарбиялаш ва чиниқтириш каби тадбир-усуллари шаклланди. Шунингдек, тариқат, маърифат ва ҳақиқат каби тушунчалар юзага келиб, тасаввуфнинг ушбу уч асосий босқичига оид қарашлар мажмуи тузилиши тасаввуфнинг алоҳида илм сифатида қарор топишига олиб келди.

Тасаввуфнинг муҳим хусусиятларидан бири – фақат назарий жиҳат билан чекланиб қолмасдан тасаввуф тамойилларини тариқатлар йўли орқали амалий ҳаётда татбиқ этишидир. Назариётда “тасаввуф” деб аталган бу йўналишни амалиётда “тариқат” дейилади. Чунончи, тасаввуф дастлаб амалиётга катта аҳамият берган зоҳидлик ҳаракатидан келиб чиққан. Тасаввуфнинг кўпгина масалаларини етарлича англаб олиш учун фақатгина назарий билим кифоя қилмайди, деб ҳисоблайди суфийлар. Уларга кўра, зикр, мужоҳада ва риёзат орқали қалб ушбу масалаларни идрок этадиган софликка эришади (Tuychieva, 2019:24).

Тасаввуф илмини изоҳлаган классик асарлар сирасига – Калободийнинг “Таъарруф” (Мавлонқулова, 2002:105), ал-Муҳосибийнинг “ар-Ри’ая ли ҳуқуқиллаҳ”, ал-Маккийнинг “Қут ал-қулуб”, ал-Ҳужвирийнинг “Кашф ал-маҳжуб” (Абул Ҳасан Али ибн Усмон ал Жуллабий ал Ҳужвирий ал-Ғазнавий, 2001:280), ал-Ғаззолийнинг “Иҳё улум ад-дин” (Ғаззолий, 2001:120), ас-Суҳравардийнинг “Авориф ал-маориф” (Суҳравардий, 1985:20), Сирҳиндийнинг “Мактубот” (Сирҳиндий, 2003:168), ал-Ансорийнинг “Манозил ас-соирийн” каби асарларни киритиш мумкин. Ушбу асарлар тасаввуфнинг асосий мавзуларини изоҳлаш, исломдаги асосларини кўрсатиб бериш ва шариатга мувофиқлигини асослашга эътибор қаратилгани билан машҳур.

Сулук одоби асарлари сирасига Кумушхонавийнинг “Жомиъ ал-усул”, Фахриддин Али Сафийнинг “Рашаҳот”, ал-Ҳаким ат-Термизийнинг “Одоб ал-муридин” кабилар муҳим манба ҳисобланади. Асар муаллифлари ўз китобларида сулук аҳлининг ахлоқи, таълим-тарбияси, соликнинг ташқи кўриниши, пир-мурид муносабатлари, зикр амалиёти, кундалик вазифалар ҳақида сўз юритганлар.

Бир қатор шарқшунос олимлар ҳам суфийларнинг одоб-ахлоқ ва амалиётга оид қарашларини ўрганганлар. Жумладан, И.Гольдцигер (1912), Е.Э.Бертельс (1965), И.П.Петрушевский (1966), А.Д.Кныш (1991)лар шулар жумласидандур. Ўзбек тасаввуфшуносларидан Н.Комилов (2009), А.Ёкубов (2005), И.Усмонов (2009), К.Раҳимов (2020) ва бошқалар ўз тадқиқотларида тасаввуф тарихи ва унинг атамаларига оид маълумотларни тадқиқ қилишган.

АСОСИЙ ҚИСМ

Инсон руҳ ва жисмдан таркиб топган экан, у ҳамиша шу иккисининг ўзаро тортишуви ўртасида бўлади. У қайси томонга кўпроқ эътибор қаратса ўша жиҳати юксалиб боради. Моддиятга аҳамият қаратса ва унга берилиб кетса айтиш мумкинки, дунёга яқинлашиб, шўнғиш ҳолати юзага келиб, ички юксалишдан мосуво бўлади. Руҳий оламини тарбия қилиб борса, қалбан камол топиб, Яратганни кашф этади, илоҳий муҳаббатга эришади.

Бошқа ислом илмларидан фарқли ўлароқ тасаввуф кишининг қалбий камолотига, руҳий етуклигига доимо эътибор қаратиб келган. Бундай даражага эришиш учун кўплаб тизим ва амалиётларни ишлаб чиққан. Шулардан бири ботинни сайқаллашдан иборат. Тасаввуфда ботинан софлик, камолотга эришиш асосий вазифа ҳисобланиши ҳам унинг ўзига хослигидан дарак беради. Юқорида айтиб ўтганимиздек, камолот орқали инсон эришиши мумкин бўлган энг юқори натижа – бу Аллоҳни англашдир. Уни ақлан тан олиб, қалбан ҳис этиш энг юқори мартабадир.

Тасаввуф аҳли Яратганни англашнинг турли йўлларини кўрсатиб берганлар. Англашнинг фалсафий йўллари сифатида – тасаввур, ҳис, мантиқий тафаккур ва ҳоказоларни ҳам эслатиб ўтадилар. Бироқ уларнинг фикрича, ақлий-ҳиссий билиш зоҳирий – дунёвий билимга кифоя қилади, холос (Khudayberganova, 2018 : 4). Илоҳиётни англаш учун эса ақл ожиздир. Илоҳиёт илми ақлга сиғмайдиган, ақл ўлчовларидан баланд турадиган илмдир (Комилов, 2009:107). Ибн ал-Арабий айтадики, Худо ҳақида ақл тили билан гапириш мумкин, лекин ақл кучи билан Уни билиш мумкин эмас. Ақл исботни талаб қилади, далил – тажриба билан иш кўради. Ваҳоланки, Худонинг борлиги, зоту сифатларини далил орқали исботлаш мумкин. “Маърифат – Ҳақ томонидан” – деб ёзади Ибн ал-Арабий. Аллоҳ билан хилватда қолган мард инсонда шундай ҳолат юз берадики, унда илмлардан илҳом пайдо бўлиб, Унинг раҳмати билан юксалади. Дарвешдаги бу ҳолат оддий одамлар ва исбот-далил аҳли учун қоронғудир. Бу авлиёларга бериладиган ладуний илмдир”.

Илмларнинг зоҳирий ва ботинийга бўлиниши илк суфийлардан тортиб то мутасаввифларгача қабул қилинган. Зоҳирий илм шариат илмидир, ботиний илм эса ҳақиқат илмидир. Биринчиси ўқиш-ёзиш орқали қўлга киритилади (касбийдир), иккинчиси Аллоҳнинг лутфига боғлиқ (ваҳбий) дир. Ботиний билимни меҳнат қилиш, ўқиш ва ёзиш орқали эгаллаб бўлмаганидек, риёзат чекмай, тоат-ибодат қилмай ҳам эришиб бўлмайди. Бу илм ҳосил бўлиши учун банданинг жидду жаҳди билан Аллоҳнинг ваҳби (сийлови) бирлашмоғи керак (Turar, 1999:70).

Каъбатуллоҳни ҳеч кўрмасдан фақат бошқалар айтган маълумотлар орқали у ҳақда пайдо бўлган билимга “илмал яқийн”, шахсан Маккага бориб, Каъбани кўриш орқали олинган билимга “айнал яқийн”, Каъба ва у ерда қилинган тавоф, ибодатлар замиридаги илоҳий сирлар ҳақида Аллоҳ томонидан бандаинг кўнглига бахш этилган билимга “ҳаққал яқийн” дейилади. Мазкур илмларнинг биринчисига “муходара”, иккинчисига “мукошафа”, кейингисига “мушоҳада” илми дейилади. Булар тартиб билан авомга, хосларга ва хосларнинг хосларига оид билимлардир (Turar, 1999:71).

Ботиний илм эгалари Муҳаммад (с.а.в.) нинг илмига ворис бўлганлардир. Чунки улар ҳам Расулуллоҳнинг ваҳий олгани каби илмларини илҳом йўли билан бевосита Аллоҳдан оладилар. Ўқиб, тинглаб, билвосита илм олганлар илмда унинг вориси бўлолмайдилар. Суфийларнинг фикрича, ботин илми соҳиблари ғайбдан (Яратган қодир қилганча) хабардор бўладилар. Бу эса уларнинг ўзларидаги башарий сифатларини кечиб ўтиб, Ҳақнинг сифатларига эришганлари туфайлидир. Улар Ҳақнинг кўзи билан кўриб, Унинг илми билан биладилар. Унинг кўзи билан қараганлари боис узоқлик билан яқинлик улар учун бир хил бўлади, моддий тўсиқлар ўртадан кўтарилади. Муҳаммад

(с.а.в.) : “Мўъминнинг фаросатидан қўрқингиз, чунки у Аллоҳнинг нури билан қарайди”, деганлар. Уларнинг ғайб илмлари чекланган бўлиб, Аллоҳ уларга нимани билдирса, ўшани биладилар. Бу Яратганнинг уларга инъом этган лутфи бўлиб, ўзлари эгаллаган сифат эмас (Turar, 1999:72).

Ибн ал-Арабий инсон билимларини учга бўлган: биринчиси – ақлий-ҳиссий билимлар, иккинчиси – ҳол илми (ҳолат, маҳол илми ҳам дейди у), учинчиси – сирру асрор илми. Биринчи илм зоҳирий фанлар билан шуғулланадиган кишилар илми бўлса, иккинчи илм ҳол мартабасига кўтарилган суфийлар илми ҳисобланади, яъни важд ҳолатида кашф этилган илм. Учинчи илм – авлиёлар илми (Комилов, 2009:90).

Суфийлар ботин илмини: маърифат, ирфон, илми ладун, илми ваҳбий, илми асрор, ғайб илми, мавҳиба илми, фаросат, илми мукошафа, илми ҳузурий деган номлар билан атаганлар. Бу илм ё ваҳий, ёки илҳом йўли орқали эгалланади. Суфийлар ҳақиқатни идрок этиш хусусида одамлар эришган илмларни қуйидагича тасниф қилганлар.

Шу ўринда ботиний илмнинг юксак намунаси сифатида “маърифат” деб аталмиш тушунчага тўхталиб ўтишни жоиз деб топдик. Маърифат (араб. – билиш, англаш, идрок этиш) – тасаввуфий тушунча бўлиб, тасаввуфдаги босқичлардан бири, яъни юқори поғонаси ҳисобланади. Солик маънавиятининг кундан-кунга ортиб бориши, коинот ва табиат илму ҳикматидан, шунингдек, инсоний ва илоҳий сир-асрорлардан воқиф бўлиб бориши маърифатга боғлиқ (Nematullo Mukhamedov, Lazizakhon Alidjanova, 2020:1242-1246). Ҳадиси шарифда: “Кимки ўзини яхши таниса, Парвардигорини ҳам, албатта, таниб олади”, дейилган. Яъни, инсон ўзининг тузилиши, мураккаб таркиби, жисмоний ва руҳоний вужудини қанчалик чукур тафаккур билан ўрганиб, билиб борса, Аллоҳнинг улуғ ҳикмати ва беқиёс қудратининг буюк эканини шунчалик идрок этади. Инсон ўзидаги камчилик ва хатоларни қанча кўп сезиб икрор этса, Аллоҳнинг бенуқсон комил зот эканини шунча пайқаб боради. Ҳар бир инсон ўз маърифатини билимига қараб юқори даражаларга кўтариши ва тобора сайқаллаб бориши мумкин.

Маърифат ҳақида кўплаб тасаввуф олимлари ва мутасаввифлар ўз асарларида муносабат билдирганлар. Абдуллоҳ Хорис ал-Муҳосибий етакчилигидаги мактаб намоёндалари Аллоҳ маърифатига эришишни биринчи ўринга қўйганлар. Уларнинг фикрларига кўра, маърифат амалдан устун, Аллоҳни амаллар билан эмас, маърифат билан билиш муҳим деб билганлар (Сирожиддинов, 2011). Жумладан, Мустамлий Бухорий ҳам маърифат концепциясининг ўзига хос жиҳатларини белгилаб берган. У иродат ва маърифатни суфийлик йўлининг бошланиш ва тугалланиш нуқталарида жойлаштириб, маърифатга суфийликнинг икки асосий босиқичидан иккинчиси сифатида қараган. Шунга кўра, ўзининг китоби “Шарҳ ат-Таъарруф”да маърифатнинг моҳияти ҳам иродатнинг моҳияти каби бир неча кесимда акс эттирилади (Раҳимов К., 2020:152) деб келтирган. Унга кўра, маърифат суфийликнинг сўнги туб мақсади, суфийлик йўлининг охирги нуқтасидир. Иродат ва маърифат ўртасида босиб ўтилиши керак бўлган мақомлар мавжуд. Иродат поғонасидаги киши мурид деб аталса, маърифатга етгани ориф саналади. Мустамлий Бухорийга кўра, “муридликдан мақсад Худога етишиш бўлса, Унга етишишнинг оқибати орифлик”дир (Комилов, 2009:43).

Калободий Бухорий “Ат-Таъарруф”да маърифатни икки турга бўлади: Ҳақ маърифати ва ҳақиқат маърифати. Ҳақ маърифати – Худонинг ягоналигини у ўз номлари ва сифатларини одамларга қанчалик даражада маълум қилган бўлса, шунчалик даражада билиш; ҳақиқат маърифати эса Худо[ни билиш]га йўл йўқлигини, чунки унинг мислсиз ёлғизлиги(самадияти) ва эгалиги (рубубияти) бунга йўл бермаслигини англаб етишдан иборатдир.

Маърифат бу кўриш, ҳис қилиш орқали ва тажриба орқали эришилган билимдир. Яъни билишнинг юқоридаги уччала турига эга бўлиш маърифатдир. Унинг манбалари қалб, руҳ, илҳом, сезгидир. Оддий илмдан фарқи ҳам шунда. Маълумки, илмнинг асоси ақл, сезги органлари, кўриш ва маълумотдир. Шунинг учун ҳам илм эгаси олим, маърифат эгаси ориф деб аталади. Илм умумий тушунча бўлиб ҳаммага тушунарлидир. У ўрганиш ва таълим орқали қўлга киритилади. Маърифат эса хосларга хосдир.

Шайх Азизиддин Насафий ўзининг “Комил инсон”, “Мақсадим ақсо”, “Зубдат ул-ҳақойиқ” номли асарларида комил инсон тушучасига юқоридаги муаллифлардан бошқачароқ яъни, у комил инсоннинг шаклланиши жарёнини инсоннинг пайдо бўлиши, тараққиёти ва мартабалар топиши билан боғлаб тушунтиради. Шу билан бирга унинг вужудида диний ва дунёвий илмларнинг руҳ тушунчаси билан зич холатда олиб қарайди. Чунки инсон мартабалари унинг назарида руҳ камолоти билан ҳамоҳангдир. Насафий ҳам Ибн Арабийнинг “олами Суғро” ва “олами кабир ғояларига қўшилади ва инсонни “олами суғро”(кичик олам), илоҳий олам ва моддий олам биргаликда “олами кубро” (катта

олам) деб атайди ва катта оламдаги барча нарса кичик оламда мавжуддир. Демак, инсон катта олам яъни олам кубронинг кичрайтирилган нусхасидир деган фикрни берган. Шу ўринда Азизиддин Насафийнинг комил инсонга берган таърифини келтириш ўринли ҳисобланади. Комил инсон ҳақида Насафий шундай ёзади: “Билгилки, Комил инсон деб шариат ва тариқат ва ҳақиқатда етук бўлган одамга айтадилар ва агар бу иборани тушунмасанг, бошқа ибора билан айтайин: билгилки, комил инсон шундай инсондирким, унда қўйидаги тўрт нарса камолга етган бўлсин: яхши сўз, яхши феъл, яхши ахлоқ ва маориф”. Азизиддин Насафийнинг комил инсон (Mukhamedov Nematullo, 2020:205-208) тўғрисидаги фалсафий қарашларини ўрганиш шундан далолат берадики, айнан Азизиддин Насафий комил инсон тамойилини назарий асосчиси десак, муболаға бўлмайди. Буни биз Азизиддин Насафий ўзининг “Комил инсон” асарида баён қилган қуйидаги фикрларидан ҳам билиб олсак бўлади, “... Комил инсон оламнинг сирридир ва олам қутбидир, чунки у илм муҳити-денгизидир. Ҳар кимни ўз жойида сақлайдилар ва кўрадилар.

МУҲОКАМА

Суфийлар маърифат деган илм – ҳаққал яқин туридаги илмдир деб таъкидлайдилар. Нажмиддин Кубро маърифат сўзи ўзи билан муҳаббатни олиб келишини, яъни маърифат муҳаббатга асосланишини айтади.

Маърифатга эришган орифнинг ҳам 4 даражаси мавжуд:

1. Ҳайрат-орифнинг Худонинг унга берган неъматлари ва қилган яхшиликларига шукр қилишни тўла адо эта олмаслигини англаб етиш натижасида ҳайратга тушиши;

2. Ифтиқор (чорасизлик) – ориф ўзини Аллоҳнинг ҳаққини адо этишдан ожиз эканлигини англаб етиб, унга ўзининг чорасизлигини билдириши;

3. Иттисол (қўшилиш)- орифнинг ўзини Аллоҳдан бошқа нарсалардан ажратиши ҳамда ўз эҳтиёжини қондиришни барча эҳтиёжмандларнинг эҳтиёжи унга бўлган зотдан сўраши;

4. Ҳайрат – орифнинг Худодан ўз эҳтиёжини қондиришин сўраганда ҳам унинг бу эҳтиёжи висолга сабаб бўлолмаслигини англаб етиши натижасида ҳайратга тушиши.

Орифликнинг энг юқори даражасига кимлар эришади? Худо олдида энг кўп ҳайратга тушган ва Унинг ҳаққини тўлиқ адо эта олмаслигидан ҳайратда, нима қилишини билмай донг қотиб қолган кишигина Худони энг юқори даражада таниган ва билган киши саналади. Мустамлий Бухорийга кўра, “Амали илмига хилоф бўлмаган, натижада илми ҳолига айланган киши ориф саналади. Шунда унинг ўз илми ҳақида ўзгаларга сўзлаб беришига ҳожат қолмайди” (Раҳимов К., 2020).

НАТИЖА

Ҳақ маърифатида фақатгина Худо ўзи кўрсатган жиҳатларнигина билиш мумкин. Ҳақиқат маърифати эса – Аллоҳни тўлалигича билиб бўлмасликни англашдир. Хулоса сифатида айтиш мумкинки, бандалар англаб етадиган ва исбот қиладиган жойгача бўлган нарса Ҳақ маърифати бўлиб, бу Худонинг мавжудлиги, унинг илми, қудрати, тириклиги, иродаси ва бошқа сифатларини англаб етиш ва исботлашдан иборатдир. Бандалар англаб етолмайдиган чизиқдан бошлаб у ёғи эса ҳақиқат маърифатидир.

Маърифат тушунчаси илк тасаввуф пайдо бўлган даврларда ҳали шаклланмаган ва атамаъ сифатида мавжуд бўлмаган. Шу сабабли, тасаввуфнинг зоҳидлик босқичида маърифат тушунчаси қўлланилмаган. Бунинг боиси шуки, зоҳидлар узлат ва тақвони пеша этган бўлишларига қарамай, ишқ ва ирфон (илоҳий маърифат)дан бехабар кишилар эдилар. Улар фалсафий мушоҳадакорлик, ажзу иродат билан маънавий-ахлоқий камолот сари интилиш, валийлик, карометлар кўрсатиш каби ҳислатларга эга эмасдилар. Зоҳидларнинг нияти ибодат билан охират мағфиратини қозониш, Қуръонда ваъда қилинган жаннатнинг ҳузур-ҳаловатига етишиш эди. Суфийлар назарида эса жаннатга етишиш умидида тоат-ибодат қилиш ҳам таъманинг бир кўринишидир. Ҳолбуки, суфий учун на дунёдан ва на охиратдан тамаъ бўлмаслиги керак. Ягона истак бу – Ҳақ таолонинг дийдоридир холос.

Солик дийдорга етиш учун ўзи ва Илоҳ орасидаги масофани қисқартира бориб, вужуд тўсиқларини енгиб ўтиб, шахсий “мен”дан қутилади ва тўлалигича Мутлоқияга қўшилиб, У билан қоришиб, эриб кетади. Суфийлар буни қатранинг денгизга қўшилиши ёхуд қизитилган темирнинг олов билан бир хил тус олиши билан қиёслаб тушунтирганлар. Инсон руҳида ҳам Илоҳ сифатлари мавжуд аммо, моддийлик уни Илоҳдан ажратиб туради. Аслидан ажралган, вақтинча ғарибликда, мусофирликда бўлган инсон руҳи ҳижронда

қийналиб, азоб чекади. Аммо руҳ моддийликдан покланса, мусаффо шабнамдай бўлиб, Денгизга – ўз аслига бориб қўшилиши мумкин. Бу васл фақат ўзини англаш, таниш ва шу асосда ўз Роббини таниш орқали қўлга киритилади (Комилов, 2009:23).

ХУЛОСА

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, ирфон ёки маърифат тариқатнинг ҳосиласи ва бевосита давомидир. Бошқача айтганда тариқатдан мақсад маърифатдир. Маърифат суфийнинг камолотининг юксак белгисидир. Маърифат лаззатини тотмаган мурид тасаввуфнинг мағзидан бебаҳра бўлган киши мисолидир. Олдига қўйган асосий мақсадига эришмаган саналади. Бир сўз билан айтганда маърифатга эришиш Яратганни топишдир.

Маърифат ҳақида гапирганда ишқ тушунчаси ҳам кўпинча ёнма-ён ишлатилади. Ишқ инсонни маърифатга олиб борадиган қудрат, инсонни моддий асосдан покловчи, ҳоли этувчи муқаддас олов. Ошиқлар халқдан чекинадилар ва Яратганлари сари интиладилар. Хилватни қўмсайдилар.

Ишқ йўли икки турга ажралади: бири ҳаяжонли, сершовқин, руҳий кечинмаларни ғалаёнлар ичра изҳор этиб бориш майли бўлса, иккинчиси – осойишта тамкинли, чуқур дарёнинг тубига ўхшаган ҳайбатли, вазмин, ички дарди қудратини яшириш майли. Биринчи йўналиш “сукр” ва иккинчи йўналиш “сахв” деб аталади.

Ишқ инсонни маърифатга олиб борадиган қудрат, инсонни моддий асосда покловчи, холи этувчи муқаддас олов. Ишқ солик вужудини куйдириб, руҳини мусаффо этади, соликда тажрид ва тафрид юз беради. Шу боис ошиқлар халқдан чекинадилар, чунки уларнинг руҳи дунёвийликни ёқтирмайди, хилватни қўмсайди, ҳамма вақт ўз мавлоси – Аллоҳ билан бирга бўлишни истайди. Ишқ – камолот калити ва иксири аъзам, ишқ мис вужудимизни олтинга айлантирувчи кимё. Ишқ инсонни ҳайвонликдан халос этади, одамзод наслини бадбахтлик, фалокатлардан қутқаради... Фақат ишқ кишини абадиятга – бақо оламига олиб боради. (Комилов, 2009: 43).

Муршиди комиллар муриддан нафақат фарзу вожиб, ҳатто адабга ҳам жиддий эътибор беришни талаб қилганлар. Баданан ва руҳан чиниқтириш, камолотга етказиш воситаларини амалда қўллаганлар. Муридни қуйидаги икки хил тарбия орқали мақсадга йўналтирганлар:

1. Инсон ўз иродасини, нафс деган борлиғини йўлга солиш учун унга мустаҳкам таълим-тарбия, ҳарбийларга хос бўлган интизом лозим. Бу интизомга “риёзат” деб айтилади.

2. Тағин ишқ, севги ва муҳаббат йўли бор. Бири “ҳарбий интизом” билан, машаққатли тарбиялар воситасида етиштирса, иккинчи йўл инсонда севги, ишқ уйғотиб, уни муҳиб, ошиқ инсонга айлантиради. Яхши ишлар қилиш учун кучли бир ҳолатга келтиради (Turar, 1999).

Маълумки, суфийлар наздида тасаввуфда ҳақиқатга таълим олиш орқали эмас, балки фақат амалиёт ва риёзатни ўз бошидан кечириш, илоҳий (мистик) ва ҳаётий (экзистенциал) тажриба орқали эришилади. Имом Ғаззолий ҳам тасаввуфнинг машаққатли йўл эканлигини шундай таърифлайди: “Мен тасаввуф илмини ўрганишни буюк суфий шайхларининг китобларини ўқиш орқали бошладим... Абу Толиб ал-Маккий, ал-Муҳосибий, Жунайд, Шиблий, Абу Язид ал-Бистомий каби машойихлар асарларини ўқир эдим ва уларнинг таълимоти моҳиятига эътибор қаратардим. Шунда англадимки, уларнинг йўлини таълим олиш ва эшитиш орқали билиб бўлмас экан. Шу пайт менга ажиб бир сир ошкор бўлди, суфийларга хос хусусиятни ўзим учун кашф этдим, яъни Аллоҳ васлига ўқиш орқали эмас, балки завқ (ишқ таъмини билиш), ҳол (ошиқ аҳволига тушиш) ва сифатларни ўзгартириш (хулқни яхшилаш, поклаш) орқали эришиш мумкин экан” (Қодиров., 2020).

Сукр йўналиши вакиллари Боязид Бистомий, Мансур Ҳаллож, Абу Саид Абул Хайр, Фаридиддин Аттор, Жалолиддин Румий, Шамс Табризий, Бобораҳим Машраб. Иккинчи йўналиш “сахв” тарафдорлари Жунайд Бағдодий, Нажмиддин Кубро (бутунлай бўлмаса ҳам), Саъдий Шерозий, Баҳоуддин Нақшбанд кабилар Боязид Бистомийдан аввалроқ ҳам ишқ ҳақида гапирганлар бўлган.

Биринчи йўналиш вакиллари кўплаб танқидларга учраган, уларнинг ишқи аксарият ҳолларда одамларнинг нафратига сабаб бўлган. Чунки уларнинг ҳолларини тушунишга ҳаммада ҳам салоҳият йўқ. Бу ишққа мубтало бўлган киши куйиб, азобда кўп нарсани унитади. Ҳатто, ташқи муносабат улар учун аҳамиятсиз. Улар ўз ишқлари билан оввора ва мастдирлар.

Жалолиддин Румий: “Ана-л-Ҳақ – дейиш улуғ бир камтаринликдир. Бунинг ўрнига “Мен Ҳақнинг қулиман”, деган киши икки борлиқни ўзи ва Тангрининг борлигини тасдиқлаган бўлади.

Мен Ҳақман деганда ўз борлиғини йўқ қилган, мен йўқман, барчаси Удир деб эътироф этган. Аллоҳдан бошқа борлиқ йўқдир" дейди. Бу йўналиш вакиллари ҳисобланган Ал-Бистомий ва ал-Ҳаллож сукр тасаввуфининг энг ёрқин намояндалари саналади.

Ўзининг маърифатини ошириб борган солик, бора-бора осойишта бир ҳолга келади, Аллоҳ дийдори ёдида тафаккурга ғарқ бўлади, оламларни руҳан сайр қилиб чиқади, кўз олдига Ҳақ таоло жамоли ва Пайғамбар сиймосини келтира олади. Руҳи тўлишиб тасаввур ва тахайюли кенгаяди, ғайб асрори эшиклари юзига очилади.

Жунайд Бағдодий Боязидни танқид қилиб, "сукр йўли фақат соликнинг ўзига нажот келтиради. Сукрга кирган кишининг бошқаларга нафи тегмайди. Ҳолбуки, мақсад фақат ўзини маърифатга етказиш эмас, бу маърифатдан бошқаларни ҳам баҳраманд этишдир" дейди. Шундай экан беҳудлик даражасидан кейин, илоҳий маърифатга қалби тўлишиб, қайта хушёр тортган ориф улуғроқдир. Негаки, энди у ўз билимини халққа етказиб, юзлаб дилларни маърифат нури билан ёритади. Шу боис "сахв" яъни хушёрлик кноцепцияси "маърифий тасаввуф" сифатида шуҳрат топди. Жунайд Бағдодий: "Тасаввуф бир дам беғам бўлишдир", деганда ана шу маърифатни назарда тутган десак хато бўлмайди.

Тасаввуфий манбаларни кузатар эканмиз, Нажмиддин Кубро ҳам маърифатга эришган суфийлар сирасидан эканига гувоҳ бўламиз. У мутасаввиф орифлардан нақл қилиб: "Шариат бир дарахтдир, тариқат – унинг шохлари, маърифат – япроқлари, ҳақиқат – мевалари. Дарахт бўлмаса новда ҳам, япроқ ҳам, мева ҳам бўлмайди (Кубро, 2004) деб тариқат йўлини 4 босқичга ажратади. Маърифат эса унинг япроқлари эканига ишора қилиш орқали 3-поғона эканига ва мева сари элтувчи охирги қадам эканига ишора қилган.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, қалб, кўнгил худди кўзга ўхшаган бўлиб, Ҳақни билишдан тўсиб турадиган пардалар кўтарилмагунча (Ҳақни) кўра олмайди. Пардалар кўтарилиб Яратган ҳақиқатидан воқиф бўлгач энди у ғайб илмидан Аллоҳ қодир қилганча бохабар бўлади. Ғайбдан хабардор бўлган ориф ана энди ҳақиқий ҳаётга қадам қўяди. Шундан сўнг унинг иштиёқи ошиб Худодан бошқа ҳамма нарсани унутади. Бир сўз билан айтганда, у қайта туғилгандек бўлади. Юқоридаги фикрларни умумлаштириб айтиш мумкинки, маърифат ҳайратнинг натижасидир. Маърифат бу – руҳ ҳодисаси бўлиб, руҳий камолотнинг белгисидир. Инсон қалбининг сайқали ва шуъласидир.

МАНБА ВА АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абул Ҳасан Али ибн Усмон ал Жуллабий ал-Хужвирий ал-Ғазнавий. Кашф ал-Маҳжуб. / Форс тилида.
2. Бертельс Е.Э. (1965). Суфизм и суфийская литература. Москва : Наука.
3. Гольлдцигер И. (1912). Лекции об исламе / Перевод с нем. А.Н. Черновой. Брокгауз – Ефрон.
4. Ислом энциклопедияси. (2004). Тошкент : Ўзбекистон Миллий энциклопедияси.
5. Комилов Н (2009). Тасаввуф. Ташкент : Мовароуннаҳр.
6. Комилов Н. (2005). Марказий Осиё халқлари тафаккури ривожида тасаввуфнинг тутган ўрни (X-XV асрлар). Тошкент : Академия.
7. Мавлоқулова М. тарж. (2002). Калободий. Китоб ат-та'арруф би мазҳаб аҳл ат-тасаввуф. Тошкент : Ғафур Ғулом.
8. Mukhamedov Nematullo Asatullaevich. (2020). HUMANIST IDEAS IN WORK MEDIEVAL SCIENTISTS OF THE OASIS OF TASHKENT. // *Archive of Conferences*, *9*(1), 205-208. Retrieved from https://www.conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/371
9. Nematullo Mukhamedov, Lazizakhon Alidjanova (2020). Personality of Khoja Akhror and his factor in the social-spiritual Life // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal – URL : https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=10&article=192. Pages: 1242-1246. DOI : 10.5958/2249-7137.2020.01263.X
10. Нажмиддин Кубро. (2004). Тасаввуфий ҳаёт. Тошкент.
11. Петрушевский И. (1966). Ислам в Иране в VII-XV веках. Ленинград : Издательство Ленинградского Университета.
12. Раҳимов К. (2020). Мовароуннаҳр тасаввуф тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). Тошкент : Академнашр.
13. Сирҳиндий. (2003). Мактубот. Байрут.
14. Суламий Абу Абдураҳмон. (1986). Табақот ас-суфийя / Нуриддин Шариба нашрга тайёрлаган. Қоҳира : Мактабат ал-Хонажи.
15. Турар Усмон. (1999). Тасаввуф тарихи. Тошкент : Истиқлол.
16. Туйчиева Нилуфар. (2019). Ғарбда тасаввуфнинг ўрганилиши ва тасааввуфшунослик мактаблари. // Ислом зиёси: – URL : https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol2019/iss4/8.
17. Умар ас-Суҳравардий. (1985). Қосим Ансорий тарж. Авориф ул-маъориф. Теҳрон : Теҳрон.
18. Усмонов И. (2009). "Наводир ал-усул" ҳикматлари. / Монография. Тошкент : Фан.
19. Усмонов. (2012). Тасаввуф фанидан глоссарий. Ташкент : ТИУ.
20. Усмонов Иброҳим (2018) "Muslim altruism ideas in the scientists' writings of Maverannahr" // The Light

of Islam: Vol. (2018): Iss. 1 , Article 4. URL : https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol2018/iss1/4.
21. Шиммель А. (2000). Мир исламского мистицизма. Москва : Алетейа ; Энигма, 2000.
22. Қушайрий Абдулкарим. (1989). Ар-Рисала ал-Қушайрийя. Қоҳира : Дор аш-шаъб.
23. Ғаззолий., Абул Ҳасан Али ибн Усмон ал-Жуллабий. (2001). Иҳё улум ад-дин. Ташкент : Мовароуннаҳр.

REFERENCES

1. Abul Hasan Ali ibn Usmon al Jullabiy al-Xujviriy al-G‘aznaviy. Kashf al-Mahjub. Fors tilida.
2. Bertels Ye.E. (1965). Sufizm i sufiyskaya literatura. Moskva: Nauka.
3. Golldsiger I. (1912). Leksii ob islame / Perevod s nem. A.N. Chernovoy. Brokgauz: Yefron.
4. Islom ensiklopediyasi. (2004). Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
5. Komilov. (2009). Tasavvuf. Tashkent: Movarounnahr.
6. Komilov N. (2005). Markaziy Osiyo xalqlari tafakkuri rivojida tasavvufning tutgan o‘rni (X-XV asrlar). Toshkent: Akademiya.
7. Mavloqulova M. tarj. (2002). Kalobodiy. Kitob at-ta‘arruf bi mazhab ahl at-tasavvuf . Toshkent: G‘afur G‘ulom.
8. Mukhamedov Nematullo Asatullaevich. (2020). HUMANIST IDEAS IN WORK MEDIEVAL SCIENTISTS OF THE OASIS OF TASHKENT. *Archive of Conferences*, *9*(1), 205-208. Retrieved from https://www.conferencepublication.com/index.php/aoc/article/view/371
9. Nematullo Mukhamedov, Lazizakhon Alidjanova (2020). Personality of Khoja Akhror and his factor in the social-spiritual Life // ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal_ https://www.indianjournals.com/ijor.aspx?target=ijor:aca&volume=10&issue=10&article=192. Pages: 1242-1246. DOI : 10.5958/2249-7137.2020.01263.X
10. Najmiddin Kubro. (2004). Tasavvufiy hayot. Toshkent.
11. Petrushevskiy I. (1966). Petrushevskiy I. P. Islam v Irane v VII-XV vekax. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo Universiteta.
12. Rahimov K. (2020). Movarounnahr tasavvuf tarixi: ta’limotning shakllanishi va tizimlashtirilishi (VIII-XI asrlar). Toshkent: Akademnashr.
13. Sirhindiy. (2003). Maktubot. 2003: Beirut.
14. Sulamiy Abu Abdurahmon. (1986). Tabaqot as-sufiyya / Nuriddin Shariba nashrga tayyorlagan. Qohira: Maktabat al-Xonaji.
15. Turar Usmon. (1999). Tasavvuf tarixi. Toshkent: Istiqlol.
16. Tuychiyeva Nilufar. (2019). G‘arbda tasavvufning o‘rganilishi va tasaavvufshunoslik maktablari. Islom ziyosi: https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol2019/iss4/8.
17. Umar as-Suhravardiy. (1985). Qosim Ansoriy tarj. Avorif ul-ma’orif. Tehron: Tehron.
18. Usmonov I. (2009). “Navodir al-usul” hikmatlari. Monografiya. Toshkent: Fan.
19. Usmonov. (2012). Tasavvuf fanidan glossariy. . Tashkent: TIU.
20. Usmonov Ibrohim (2018) “Muslim altruism ideas in the scientists’ writings of Maverannahr,” The Light of Islam: Vol. (2018): Iss. 1 , Article 4. https://uzjournals.edu.uz/iiau/vol2018/iss1/4.
21. Shimmel A. (2000). Mir islamskogo mistisizma. Moskva: Aleteya, Enigma, 2000.
22. Qushayriy Abdulkarim. (1989). Ar-Risala al-Qushayriyya. Qohira: Dor ash-sha’b.
23. G‘azzoliy., Abul Hasan Ali ibn Usmon al-Jullabiy. (2001). Ihyo ulum ad-din. Tashkent: Movarounnahr.